

UOT: 821.512.162(091)

Aynurə Mahmudova *

FÜZULİ, VİDADI VƏ VAQIF YARADICILIĞINDA SUBYEKTİV TƏƏSSÜRAT

Xülasə

Füzuli üslubunda fərdi-subyektiv başlanğıc ön plana çıxır. Lirik qəhrəmanın xarakterini təsvir edən şair onun psixoloji portretini üzə çıxarır, aşiqin xarakterini və əhvali-ruhiyyəsini özünəməxsus şəkildə təqdim edir. Şairin lirik qəhrəmanı haqqında təsəvvürümüz birinci şəxs dilindən eşitdiklərimizdən – sevgilinin özündən, onun çəkdiyi əzabların yanıqlı dillə təsvirindən, sevgiyə həsrətindən, eləcə də lirik qəhrəmanı ilə bütünləşən şairin subyektiv təəssüratından, yaşadığı duyğusal vəziyyət və hisslərdən ibarətdir.

Molla Vəli Vidadi və Molla Pənah Vaqif kimi Füzuli məktəbinə aid şairlər Füzuli üslubunun dərin dramatikliyini mənimsəmiş, lirik qəhrəmanın hisslərinin təsvirində Füzuli sənətkarlığına əsaslanmış və öz əsərlərində istifadə etmişlər. Həm Vidadi, həm də Vaqif, lirik qəhrəmanın psixo-emosional vəziyyətlərinin təsvirində Füzuli üslubuna əsaslanaraq yaradıcılıqlarını zənginləşdirmişlər.

Açar sözlər: subyektiv təəssürat, tərənnüm, təsir, realistik təsvir, məcaz

SUBJECTIVE IMPRESSION IN THE WORK OF FUZULI, VIDADI AND VAGIF

Summary

In the style of Fuzuli, the individual-subjective beginning comes to the fore. A poet describing the lyrical character of his lyrical hero reveals his psychological portrait, in his own way presents the character and mood of the lover. Our idea of the lyrical hero of the poet consists of what we hear from the first person, from the words of the lover himself, his sufferings, and his longing for love, the emotional states and feelings that he experiences from the subjective impression that the poet creates.

Poets belonging to the Fuzuli school such as Molla Veli Vidadi and Molla Panah Vagif mastered and used the deep drama of the Fuzuli's style in their works. Both Vidadi and Vagif, in the description of the psycho-emotional states of the lyrical hero, present this state based on the style of Fuzuli.

Key words: subjective impression, glorification, influence, realistic description, metaphor

СУБЪЕКТИВНОЕ ВПЕЧАТЛЕНИЕ В ТВОРЧЕСТВЕ ФУЗУЛИ, ВИДАДИ И ВАГИФА

Резюме

В стиле Фузули индивидуально-субъективное начало выходит на первый план. Поэт, описывая лирический характер своего лирического героя, раскрывает его психологический портрет, по-своему преподносит характер и настроение влюбленного. Наше представление о лирическом герое поэта состоит из того, что мы слышим от первого лица, от слов самого влюбленного, о его страдании, о его тоски по любви, психоэмоционального состояния и чувств, которые он испытывает, от субъективного впечатления, которое поэт создает.

Принадлежащие к школе Фузули такие поэты, как Молла Вели Видади и Молла Панах Вагиф освоили и применили в своих творениях глубокий драматизм стиля Фузули. И Вагиф, и Видади в описании психоэмоциональных состояний лирического героя преподносят это состояние, основываясь на стиль Фузули.

Ключевые слова: субъективное впечатление, восхваление, влияние, реалистичное описание, метафора

* Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: aynuram@rambler.ru

Giriş. Füzulinin üslubunda fərdi-subyektiv başlanğıc ön plana keçir. Şair lirik qəhrəmanın daxili-mənəvi vəziyyətindən çıxış edir, onun ruhi-psixoloji portretini açır, aşiqin xarakterini, əhvali-ruhiyyəsini özünəməxsus bir tərzdə təsvir edir. Bizim lirik qəhrəman haqqında təsəvvürümüz onun dilindən eşitdiklərimizdən, yəni onun öz sevgisi yolunda çəkdiyi iztirab, həsrət, ruhi-emosional vəziyyətinin təsvirindən ibarətdir.

Füzulinin lirik qəhrəmanının ruhi-emosional vəziyyətlərinin təsvirində onun daxili aləminin vəziyyətindən çıxış etməsini Molla Vəli Vidadi və Molla Pənah Vaqif də öz yaradıcılıqlarında tətbiq etmişlər. Hər iki şairin əsərlərində lirik qəhrəman şairin subyektiv hissələrinin tərənnümü üçün bir vasitədir.

Füzuli ədəbi məktəbinin XVIII əsr nümayəndələrindən Molla Vəli Vidadi yaradıcılığında Füzuli sənətinə bağlılığını forma və məzmun baxımından inkişaf etdirmişdir. Onun Füzuliyə olan yaxınlığı böyük ustadından şairliyi öyrənməsi, onun sənət məktəbindən ilham alması ilə məhdudlaşmır. Bu ədəbi yaxınlıq hər iki şairin düşüncə, xəyal aləmindəki, dünyaduyumundakı yaxınlıqla şərtlənir. Təsədüfi deyildir ki, Ə.Səfərli Vidadinin qəzəl və müxəmməslərində Xətai, Füzuli və Saibin təsiri olduğu qənaətinə gəlmişdir [1]. Vidadinin qoşma, gəraylı və bayatıları şifahi xalq ədəbiyyatına nə qədər yaxınsa, onun qəzəl və müxəmməsləri də Füzuli və onun ardıcılı Saib yaradıcılığı ilə bir o qədər bağlıdır. Şairin yaradıcılığının bu istiqaməti dil xüsusiyyətlərinə, ifadə tərzinə, məzmununa görə də gəraylı, qoşma və bayatılardan seçilir. Klassik ədəbiyyatın ənənələrinə uyğun olaraq yazdığı şeirlərində Vidadinin ən çox təsirinə məruz qaldığı şair Füzulidir. Bir çox məqamda Vidadinin, Füzuliyə nəzirə olaraq yazmasa da, onun yaradıcılığında bəhrələndiyini görmək mümkündür.

Füzuli:

*Ey Füzuli, mən məlamət mülkünün sultanıyəm,
Bərqi-ahim taci-zər, simi-sirişkim xəti-tac [2, s. 85].*

Vidadi:

*Məsti-cami-Cəm olub şürbi degilsən gərçi mən,
Taci xəti-fərq ilən qəm mülkünün xaqaniyəm [3, s. 53].*

Vidadinin bu beyti Füzulinin yuxarıdakı beytindən ilhamlanaraq yazdığı göz qabağındadır. Lakin Füzuli mətnində daha dolğun ifadə olunan fikir, Vidadi qəzəlinə bir qədər yad qalmışdır. Nizami Cəfərov Füzuli və Vidadi yaradıcılığı arasındakı bu münasibəti nəzərə alaraq yazır: “M.V.Vidadi M.Füzuli obrazlarını bəzən sitat şəklində istifadə edir; o sözü ki, M.Füzuli deyir, M.V.Vidadinin təfəkkür kontekstində onun avtonomluğu hiss olunur” [4, s.75].

Vidadinin Füzuli qəzəllərindəki cümlə quruluşlarından, forma əlamətlərindən istifadə etdiyini şairin bir çox şeirində müşahidə edirik.

*Ah-ah, ey çərxi-qəddar, ah, ey bədruzigar,
Künci-zülmətdə əcəb qoydun məni heyranü zar.*

*Yarı yox, dildarı yox, bir munisi, qəm xarə yox,
Gözdə nəm, xatirdə qəm, heyrətdə hərdəm dilfıkar.*

*Dəstü pa bəstə, bədən xəstə, şikəstə sərniğün,
Çeşmi giryan, cismi büryan, müztərib can biqərar.*

*Getdi taqət, nazü rifət, qədrü hörmət payimal,
Dərdi əfzun, əşk gülgün, bəxt gün-gün tirətar.*

*Neçə yüz daği-fəraq ilən Vidadi xəstəni
Tarmar etdin sən, ey gərduni-dun, ol tarimar! [3, s.57]*

M.V.Vidadinin bu qəzəlində istifadə etdiyi cümlə quruluşu, qismən də məzmun Füzulinin şeirlərini xatırladır. Bu qəzəldə Vidadinin Füzulinin aşağıdakı bir neçə beytini nümunə göstərdiyimiz qəzəldən bəhrələndiyini düşünürük:

*Dust bipərva, fələk birəhm, dövrən bisükun,
Dərd çox, həmdərd yox, düşmən qəvi, tale zəbun.*

*Sayeyi-ümmid zail, afitabi-şövq gərm,
Rütbeyi-idbar ali, payeyi-tədbir dun.*

*Əql dunhimmət, sədəyi-tə'nə yer-yerdən bülənd,
Bəxt kəmşəfqət, bəlayi-eşq gün-gündən füzun [2, s.243].*

“M.V.Vidadinin qəzəllərində M.Füzulidə olduğu qədər poetik fikrin həndəsi dəqiqliyinə təsadüf edilmir; ona görə yox ki, M.V.Vidadi M.Füzuli səviyyəsində sənətkarlıqdan məhrumdur, ona görə ki, XVIII əsrdə poetik fikirdən həndəsi dəqiqlik artıq tələb olunmur, ədəbi norma deyil” [4, s.76-77].

Vidadinin aşağıdakı müxəmməsi məzmunca Füzulinin çox məşhur olan (Nə yanar kimsə mənə atəşi-dildən özgə / Nə açar kimsə qapım badi-səbadan qeyri) beytini xatırlatmaya bilməz:

*Xəstə düşdüm, gələn yoxdur üstümə,
Qərib öldüm, bəkəs öldüm, yad öldüm,
Xəbər olsun yaranıma, dostuma,
Qərib öldüm, bəkəs öldüm, yad öldüm.
Ey sevdiiyim, səndən qeyri kimim var,
Gəl üstümə, aman öldüm, dad öldüm [3, s.30].*

XVIII əsr orta əsrlər ədəbiyyatının yekunlaşması, yeni prinsiplərə əsaslanan ədəbiyyatın meydana gəlməsi ilə əlamətdardır. Bu dövr ədəbiyyatında ana dilində, xalq dilinə yaxın tərzdə, aşıq şeiri üslubunda əsərlərin yaradılmasına xüsusi meyil olmuşdur. Bu baxımdan Molla Pənah Vaqifin yaradıcılığı diqqətəlayiqdir. Yaradıcılığında xalq dilinə yaxın bir tərzdə, aşıq şeiri üslubunda şeirlərin üstünlük təşkil etdiyi M.P.Vaqif Füzuli sənətindən bəhrələnmişdir. Əhatəli və nüfuzlu Füzuli ədəbi məktəbi bir-birindən, eləcə də Füzulinin özündən tamamilə fərqli şairləri özündə birləşdirmək xüsusiyyətinə malikdir. İlk baxışda bu qədər fərqli olan bu iki şairin yaradıcılığı və ədəbiyyatda yenilikçi ruhu arasında bənzərliklər mövcuddur. Füzuli və Vaqifin şeirlərindəki səmimiyyət, sadəlik, xalqın anlama biləcəyi, hər kəsin başa düşə biləcəyi dildə yazmağa çalışmaları onların lirikasının əsas xüsusiyyətlərindəndir. Bu yaxınlıq hər iki şairin yaradıcılığında müxtəlifliyi daha qabarıq hiss etməyə imkan verir. “Vaqif lirikasının özündən əvvəlki məhəbbət lirikasından keyfiyyətcə fərqi görmək üçün onu Füzuli şeirləri ilə müqayisə etmək faydalı olardı” [5, s.86]. Füzuli və Vaqif yaradıcılığında bəhs edərkən, biz onlar arasındakı yaxınlıqdan deyil, məhz fərqlərdən söz açır, ədəbiyyat tariximizdə yeni mərhələnin keyfiyyətlərini qabarıq şəkildə verməyə çalışırıq. Lakin unutmamalıyıq ki, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində XVI-XVII əsrlərdən fərqli ədəbi mənzərəyə malik olan XVIII əsr ədəbiyyatına öz diktəsini etsə də, bu dövrdə də güclü Füzuli təsiri davam etməkdə, Füzuli ədəbi məktəbi aktivliyini saxlamaqda idi.

M.P.Vaqifin həyat və yaradıcılığını “Vaqif” monoqrafiyasında tədqiq edən A.Dadaşzadə yazır: “Füzuli də, Vaqif də gözəli, qadını tərifiylər, ona ən gözəl epitetlər verirlər. Hər ikisinin diqqət mərkəzində gözəl qadın durur. Lakin obyekt eyni olduğu halda, obyektə münasibət, subyektiv təəssürat fərqlidir” [5, s.86]. Hörmətli alimimizin bu fikirləri ilə razılaşmayaraq deməli ki, yuxarıda qeyd edilən məsələ Füzuli və Vaqif yaradıcılığında yalnız ilk baxışda oxşardır. Vaqif qadının real təsirini verib, ona münasibət bildirdiyi halda, Füzulidə qadın, sevgili yalnız məcaz vasitəsi olmuş, böyük yaradana sevgini tərənnüm üçün ona müraciət edilmişdir. Füzuli yaradıcılığında real görüntü yaradan alt məcazi qatın varlığı Vaqifin realistik təsvir üsuluna yaddır. Vaqif nəyi nəzərdə tutursa, birbaşa onu da ifadə edir.

*Dəhanın sədəfdir, dişlərin inci,
Sanasan ağızın püstədir, ay qız!
Xumar gözlərini sevəndən bəri
Dərdə düşüb, canım xəstədir, ay qız! [6, s.27]*

Füzuli tamamilə fərqli mənanı nəzərdə tutur, ilahi gözəlliyi, ilahi eşqi tərənnüm edir. Burada obyektə fərqli münasibətdən söz ola bilməz, ona görə ki, Füzulinin və Vaqifin tərənnüm etdiyi obyektlər fərqlidir. Burada subyektiv təəssüratın fərqli olması da labüddür. Hər iki şairin yaradıcılığında bu fərqli xüsusiyyətlər ilk baxışda nəzərə çarpır.

*Qeyrə eylər bisəbəb min iltifat ol nuşləb,
İltifat etməz mənə mütləq, nədir bilmən səbəb? [2, s.72]*

Əgər Füzulinin lirik qəhrəmanının sevgilisini həqiqi qəbul etsək, yuxarıdakı beytə əsaslanaraq belə bir sual meydana çıxar ki, bu necə sevgilidir, hər kəslə iltifat edir, lakin aşıqınə diqqət yetirmir?! Füzulinin bəzi qəzəllərində təsvir edilən eşqi dünyəvi eşq kimi də izah etmək mümkün olsa da, bu, yalnız xarici qat olduğundan, şairin həqiqətdə ilahi eşqi tərənnüm etdiyini görürük.

Füzuli:

*Tərəhhüm qıl bükülmüş qəddimə, vəhm eylə ahimdən,
Saqın çıxmayə naghə yaydən ol ox, ey kəmanəbru [2, s.263].*

Vaqif:

*Əzəldən qaməti belə deyildi,
Bir yay qaş oxundan sonra əyildi.
Bağrım dəlindiyyin hər yetən bildi,
Yetişmədi tərəndazə bir xəbər [6, s.71].*

Vaqifin qoşmalarında Füzulinin xəyal aləmi ilə müəyyən yaxınlıq özünü göstərsə də, əruz vəznli şeirlərində bu yaxınlıq xüsusilə güclüdür. Bu, təkcə Füzuli sənətindən bəhrələnmə ilə deyil, həmçinin ümumilikdə divan ədəbiyyatının imkanları ilə bağlıdır.

Nəticə. Füzuli qəzəllərində dərin drammatizmi şərtləndirən xüsusiyyətlərdən biri onun istifadə etdiyi forma-struktur əlamətlərdir. Füzulinin bu tərzini onun ədəbi məktəbini davam etdirən sənətkarlara da şamil etmək olar. Vidadi də, Vaqif də Füzuli kimi ruhi-emosional vəziyyətlərin təsvirində lirik qəhrəmanın daxili aləminin vəziyyətindən çıxış edir, tərənnümdə buna əsaslanırlar. Səmimiyyətindənmidir, həssaslığındanmidir, sənətkarlığındanmidir, Füzuli yaradıcılığında lirik qəhrəmanın, aşıqın daxili-mənəvi vəziyyətinin təsviri, şairin bu kontekstdən çıxış etməsi daha inanırıcı, daha yanıqlı səslənir.

ƏDƏBİYYAT

1. Səfərli Ə. Ön söz. Məhəmməd Əmani. Əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005.
2. Füzuli M. Əsərləri, altı cilddə, I c. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005.
3. Vidadi M.V. Əsərləri. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2004.
4. Cəfərov N. Janr münasibətlərinin inkişafı: Vidadidən Vaqifə qədər. Füzulidən Vaqifə qədər. Bakı, “Yazıçı”, 1991.
5. Dadaşzadə A. XVIII əsr Azərbaycan lirikası. Bakı, “Elm”, 1980.
6. Vaqif M.P. Əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004.